

בעיית העוני ומיתוס הקיבה הריקה

אבהיג'יט באנרג'י ואסתר דופלו

בעיני רבים במערב, עוני הוא כמעט שם נרדף לרעב. ואכן, ההודעה שפרסם ארגון המזון והחקלאות של האו"ם ב-2009, שלפיה יותר ממיליארד בני אדם סובלים מרעב¹, זכתה להד תקשורתי שכמותו לא הצליחו לעורר כל אומדני הבנק העולמי בדבר מספר העניים המתקיימים על פחות מדולר ליום. אבל האמנם זהו המצב לאשורו? האם יותר ממיליארד בני אדם אכן עולים על יצועם רעבים מדי ליל? במסגרת מחקר נרחב שערכנו כדי לבדוק את השאלה הזו, ביקרנו בכפרים חקלאיים ובפרברי עוני הומי אדם של ערים בכל רחבי העולם – ממרוקו ועד קניה, מאינדונזיה ועד הודו. בכל אותם מקומות אספנו נתונים ושוחחנו עם עניים, שסיפרו לנו מה הם אוכלים ועל מה עוד הם מוציאים את כספם. נוסף על כך, שאבנו ידע ותובנות לרוב ממחקרים שערכו עמיתינו באקדמיה. מה שגילינו הוא שסוגיית הרעב – והבעיה הרחבה יותר של העוני – מורכבות יותר מכל נתון סטטיסטי או תיאוריית-על כזו או אחרת. במציאות, נוכחנו לדעת, אנשים שאין להם די אוכל מעדיפים לפעמים לחסוך כסף לרכישת טלוויזיה; בעולם שבו אנו חיים, יותר כסף אינו מיתרגם בהכרח ליותר מזון, והורדת מחיריהם של מוצרי יסוד כמו אורז גורמת לעתים לאנשים לקנות פחות ופחות מהם.

ואולם, למרבה הצער, מומחים לא מעטים מסרבים להישיר מבט אל המציאות. רבים מהם משליכים עדיין את יהבם על פתרונות אידיאולוגיים גורפים, מתקוטטים ביניהם בשאלת המדיניות הראויה שיש לנקוט לנוכח הבעיה, מתווכחים על סוגיית סיוע החוץ ומציעים תשובות אחידות ודוגמטיות, שהקשר בינן ובין העובדות בשטח מועט ביותר.

אחד המומחים הללו הוא ג'פרי סאקס, יועץ למזכ"ל האו"ם ומנהל 'מכון כדור הארץ' של אוניברסיטת קולומביה. בספרים שחיבר ובאינספור נאומים והופעות בכלי התקשורת הוא תולה את מצבן העגום של המדינות העניות בנתונין הטבעיים: הארצות הללו, הוא טוען, מתבוססות בדלות ואינן יצרניות מפני שהן חמות, לא פוריות, נגועות במלריה ולא פעם חסרות גישה אל הים. כדי להתמודד עם תנאי הפתיחה האלה דרושה השקעה ראשונית רחבת היקף, אלא שאין ביכולתן לשלם עבורה מפני שידן אינה משגת – וכך הן נתונות במה שהכלכלנים מכנים "מלכודת העוני". עד שלא ייעשה מאמץ מרוכז לפתרון הבעיות האלה, לא תצמח לאותן מדינות תועלת כלשהי גם משוק חופשי או ממשטר דמוקרטי.

אבל יש גם מומחים אחרים, קולניים לא פחות, המאמינים כי סאקס טועה בכל טענותיו. ויליאם איסטְרלי, כלכלן רב־השפעה מאוניברסיטת ניו יורק, מותח זה שנים ביקורת נוקבת על תפיסת סיוע החוץ כמנוע לצמיחה כלכלית. הוא שוטח את עמדותיו בספרים כמו החיפוש החמקמק אחר הצמיחה² ומשא האדם הלבן: מדוע מאמציו של המערב לסייע לכל השאר הסבו נזק כה רב ותועלת כה מועטה.³ לעמדתו של איסטְרלי הצטרפה גם דְמביסה מויו, כלכלנית מבנק ההשקעות גולדמן סאקס ומן הבנק העולמי, בספרה סיוע מת: מדוע הסיוע אינו עובד ומהי הדרך הטובה יותר עבור אפריקה.⁴ שניהם יוצאים נגד רעיון הסיוע וטוענים כי הוא מסב יותר נזק מתועלת: הוא מונע מאנשים לחפש פתרונות משל עצמם, מחליש ומשחית את המוסדות המקומיים ויוצר לובי של סוכנויות בינלאומיות המנציח את עצמו. לדבריהם, הפתרון הטוב ביותר למצוקתן של הארצות העניות טמון בעיקרון פשוט אחד: כאשר השווקים חופשיים והתמריצים נכונים, אנשים מסוגלים למצוא דרכים לפתור את בעיותיהם; הם אינם זקוקים לנדבות, לא מגורמים מחוץ למדינה ולא מממשלותיהם שלהם. מבחינה זו, המומחים המציגים גישה פסימית ביחס להשלכות הסיוע מחזיקים דווקא בתפיסה אופטימית בדבר דרך התנהלותו של העולם. מלכודת העוני, לדידו של איסטְרלי, אינה קיימת כלל.

את המחלוקת הזו אי־אפשר לפתור ברמה התיאורטית. כדי לבדוק אם אכן קיימות מלכודות עוני, ואם כן – היכן הן נמצאות וכיצד אפשר לסייע לנזקקים להיחלץ מהן, נדרשנו לצאת מן המשרד אל העולם האמיתי. תכניות סיוע מסוימות מצליחות יותר מאחרות; כדי לגלות מהן אותן תכניות היה עלינו לעמוד במדויק על טיבן של הבעיות הקונקרטיות הניצבות בפניהן. בשנת 2003 הקמנו את הגוף שנקרא לימים J-PAL – 'המעבדה לפעולה נגד העוני ע"ש עבדול לטיף ג'מל'. חלק ניכר ממחקרנו מוקדש לעריכת מבחנים מבוקרים – בדומה לניסויים הנהוגים בתחום הרפואה לבחינת יעילותה של תרופה זו או אחרת – במטרה לבחון מה מועיל ומה אינו מועיל במאבק הממשי נגד העוני. במונחים מעשיים, פירוש הדבר הוא שהיה עלינו להבין איך באמת חיים העניים את חייהם.

קחו למשל את פאק סולהין, החי בכפר קטן במערב האי ג'אווה שבאינדונזיה. הוא הסביר לנו כיצד בדיוק פועלת מלכודת העוני. להוריו הייתה חלקת אדמה, אבל הם גם גידלו שלושה־עשר ילדים; היה עליהם לבנות בתים רבים כל כך לכל הילדים ולמשפחותיהם עד שלא נותרה להם קרקע לעיבוד. פאק סולהין עסק בחקלאות כעובד ארעי והשתכר עשרת אלפים רופי (כשני דולרים) ליום לכל היותר. עלייה במחירי הדשנים והדלק אילצה את האיכרים המקומיים לחסוך בהוצאות. הם החליטו, לדברי סולהין, שלא לקצץ בשכר העבודה, אלא פשוט להפסיק להעסיק פועלים. משום כך, לא עלה בידו לעבוד למחייתו בחקלאות ולו יום אחד בחודשיים שקדמו לפגישתנו ב־2008. הוא היה חלש מכדי לעסוק ברוב המלאכות הפיזיות, חסר ניסיון מכדי לעבוד בעבודות הדורשות מיומנות גבוהה יותר, ומבוגר מכדי לשמש שוליה; איש לא רצה להעסיקו.

סולהין, אשתו ושלושת ילדיהם נקטו צעדים דרסטיים כדי לשרוד. אשתו נסעה לג'קרטה, מרחק של כ־130 קילומטרים ממקום מגוריהם, ושם מצאה עבודה כעוזרת בית. אלא שלא די היה בשכרה הזעום כדי להאכיל את הילדים. הבכור בן ה־12, שהיה תלמיד טוב, עזב את בית הספר והחל לעבוד כשוליה באתר בנייה. שני הילדים הקטנים נשלחו להתגורר אצל סבם וסבתם. סולהין עצמו התקיים מארבעה קילוגרמים של אורז מסובסד שקיבל מדי שבוע מן השלטונות ומדגים שדג באגם סמוך. פה ושם סעד אצל אחיו. בשבוע שלפני פגישתנו האחרונה נאלץ להסתפק בשתי ארוחות ביום, ולעתים בארוחה אחת בלבד.

לסולהין, כך נראה, לא נותר כל מוצא. הוא ייחס במפורש את מצוקתו למחסור במזון: לטענתו, האיכרים לא רצו להעסיקו משום שחששו כי לא יוכלו לשלם לו מספיק כדי שלא ירעב – ועובד מורעב הרי אינו מועיל במיוחד. הסיפור שלו הוא מקרה קלאסי של מה שמכונה בעולם האקדמי "מלכודת עוני

המבוססת על תזונה". הרעיון עצמו פשוט למדי: גוף האדם זקוק למספר מסוים של קלוריות כדי לשרוד; כאשר אדם הוא עני מאוד, כמות המזון שיש ביכולתו לרכוש מספיקה אך בקושי כדי לאפשר לו לשרוד, לעבוד ולהרוויח את הפרוטות הזעומות הדרושות לקניית המזון הזה מלכתחילה. ואולם, כאשר אנשים נעשים עשירים יותר (או עניים פחות) יש באפשרותם לרכוש יותר מזון, וגופם מנתב את הקלוריות הנוספות האלה לצבירת כוח פיזי – כוח שבזכותו הם יכולים לעבוד ולהשתכר הרבה יותר מכפי שנדרש להם כדי לשרוד. כך נוצרת זיקה בין ההכנסה היום ובין ההכנסה מחר: העניים המרודים משתכרים פחות מן הדרוש כדי להיות מסוגלים לעבוד עבודה משמעותית, ואילו אלה שיש להם די מזון יכולים לעבוד אפילו יותר. זוהי, אם כן, מלכודת העוני: העניים מתרוששים, בשעה שהעשירים מתעשרים ואוכלים עוד ועוד – והפער רק הולך וגדל.

ההסבר שנתן פאק סולהין להיקלעותו למעגל הרעב היה הגיוני בהחלט, ובכל זאת, משהו בסיפורו הטריד אותנו. סולהין לא חי באזורי הקרבות של סודאן או בחבל ארץ מוכה שיטפונות בבנגלדש. הוא התגורר בכפר בג'אוה המושגת – מקום שיש בו שפע של מזון זמין וזול יחסית. כשפגשנו אותו, הוא עדיין אכל מספיק כדי לשרוד. מדוע איש לא היה מוכן להציע לו – תמורת יום עבודה מלא – את התזונה המועטה הנוספת שבכוחה להפוך אותו לאדם יצרני? אם לנסח את השאלה במונחים כלליים יותר: האם מלכודת עוני המבוססת על תזונה היא באמת שורש מצוקתם של רוב העניים? כיצד יכול העולם לסייע להם, אם בכלל?

הקהילה הבינלאומית השתכנעה, ללא ספק, כי מלכודות העוני קיימות – וכי הן הסיבה לכך שמיליוני בני אדם סובלים מרעב. הסעיף הראשון ברשימת "יעדי הפיתוח האלף השלישי" של האו"ם הוא "לשרש את העוני הקיצוני ואת הרעב".⁵ במדינות רבות, הגדרת העוני עצמו קשורה למזון; הסף לקביעת קו העוני מחושב מלכתחילה על פי התקציב הנדרש לקניית מספר מסוים של קלוריות, בתוספת כמה הוצאות חיוניות כמו דיור. אדם "עני" מסווג אפוא במקומות רבים כאדם שאין לו די כסף כדי לאכול.

אין פלא, אם כן, שמדיניות הסיוע של הרשויות לאוכלוסייה החלשה נשענת על ההנחה כי העניים זקוקים נואשות למזון – וכי הכמות היא שקובעת. סובסידיות למזון נפוצות בכל רחבי המזרח התיכון: בשנת 2008, למשל, הוציאה מצרים 3.8 מיליארדי דולרים – כשני אחוזים מן התוצר המקומי הגולמי

שלה – על סובסידיות למזון. אינדונזיה מספקת לתושביה אורז מסובסד, וכך גם מדינות רבות בהודו. במדינת אוריסה, למשל, זכאים העניים לקנות 25 קילו אורז בחודש בעלות של כשני רופי לקילו, שהם פחות מחמישית ממחיר השוק. בימים אלה דן בית הנבחרים ההודי בחוק "הזכות למזון", שיאפשר לאנשים לתבוע את הממשלה לדין אם הם סובלים חרפת רעב. אספקת מזון בדרך כזו, חשוב להבין, כרוכה בקשיים לוגיסטיים עצומים. בהודו, כך מעריכים, יותר ממחצית מכמות החיטה ושליש מן האורז "הולכים לאיבוד" בדרכם אל פיות הנזקקים. מי שתומך בחלוקת מזון ישירה בתנאים כאלה צריך להיות סמוך ובטוח שהעניים זקוקים יותר מכול דווקא לתוספת דגן.

אבל אולי העניים, ככלל, אינם אוכלים מעט מדי? אולי הבעיה אינה נעוצה בכמות המזון, אלא בסוגו? אולי המזון שהם אוכלים אינו מזין דיו, ואינו מספק להם את החומרים הנחוצים כדי לתפקד כמבוגרים מצליחים ובריאים? ואולי, בעצם, העניים אינם רעבים, אלא בוחרים להוציא את כספם על דברים אחרים? אם אמנם כך הוא, מומחי פיתוח ומתווי מדיניות ייאלצו לשנות מן הקצה אל הקצה את נקודת מבטם ביחס לרעב, וממשלות וסוכנויות בינלאומיות תצטרכנה להפסיק להזרים כספים לתכניות סיוע כושלות ולהתמקד במציאת דרכים חדשות לשיפור תנאי חייהם של עניי העולם.

קחו, לדוגמה, את הודו – אחת החידות הגדולות בעידן הנוכחי של משברי המזון. על פי הדיווח התקשורתי המקובל, התבססות מעמד הביניים בערי הודו מלווה בעלייה מהירה בשיעור הסובלים מסוכרת ומהשמנת יתר. ואולם, כפי שהראו אנגוס דיטון מאוניברסיטת פרינסטון וז'אן דרז' מאוניברסיטת אללהבאד, מה שקרה לתזונה בהודו במהלך רבע המאה האחרון הוא בעצם משהו שונה בתכלית: הסיפור האמיתי איננו התרחבות היקף המותניים של ההודים, אלא דווקא העובדה שהם אוכלים פחות ופחות. למרות צמיחתה הכלכלית המהירה של הארץ, תצרוכת הקלוריות לנפש פחתה; למעשה, צריכת כל הרכיבים התזונתיים, פרט לשומן, הצטמצמה בקרב כל הקבוצות, ובכללן העניים ביותר. על פי ההערכות, הצריכה הקלורית של יותר משלושה רבעים מן האוכלוסייה נמוכה ממה שנחשב בהודו ל"דרישת המינימום" עבור אנשים העוסקים בעבודת כפיים – 2,100 קלוריות באזורים העירוניים ו-2,400 קלוריות באזורים הכפריים. בעלי האמצעים עדיין אוכלים יותר מן העניים, אבל בכל רמות ההכנסה התכווץ נתח התקציב המוקדש למזון, ואנשים צורכים פחות קלוריות.

מה קורה פה? הגורם לשינוי איננו ירידה בהכנסה; לכל הדעות, ההודים מרוויחים יותר מאי-פעם. הגורם גם איננו התייקרות המזון – מראשית שנות

השמונים ועד 2005 עלות מוצרי המזון דווקא פחתה בהשוואה למחיריהם של מצרכים אחרים, הן בהודו הכפרית והן בהודו העירונית. אמנם מאז 2005 שוב התייקר המזון, אבל ההודים החלו לאכול פחות דווקא בתקופה שבה מחירו היה זול יחסית.

נראה אפוא כי העניים – אפילו אותם אנשים שהיו מוגדרים כרעבים על פי אמת המידה התזונתית של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם – אינם רוצים לאכול הרבה יותר גם אם הם יכולים; למעשה, דומה שהם אוכלים פחות. איך אפשר להסביר זאת? ובכן, בתור נקודת מוצא, הבה נניח שהעניים יודעים מה הם עושים. לו אכילה רבה יותר הייתה מגבירה את יצרונותם ומגדילה את הכנסותיהם, ספק אם היו נמנעים ממנה. האם ייתכן אפוא שצריכת כמויות גדולות יותר של מזון אינה תורמת לשיפור הפרודוקטיביות – ובמילים אחרות, שמלכודת העוני המבוססת על תזונה היא מיתוס?

החשד כי מלכודת העוני אינה קיימת מתבסס, בין היתר, על העובדה שלרוב בני האדם יש די מזון. העולם שבו אנו חיים כיום מסוגל, באופן תיאורטי, להאכיל כל אדם עלי אדמות. בשנת 1996 העריך ארגון המזון והחקלאות של האו"ם כי די בהיקף ייצור המזון הנוכחי בעולם כדי לספק לפחות 2,700 קלוריות לאדם ביום. הרעב עדיין קיים, אבל הסיבה לכך אינה מחסור אבסולוטי במזון אלא האופן שבו הוא מחולק בינינו.

על סמך נתונים מן הפיליפינים חישבנו ומצאנו כי התפריט הזול ביותר המספק 2,400 קלוריות עולה רק כ־21 סנטים לאדם ליום – עלות שגם עניים מרודים יכולים לעמוד בה (קו העוני העולמי נקבע על הכנסה של כדולר ליום). הבעיה היא שתפריט כזה כולל רק בננות וביצים, ואיש לא היה רוצה לאכול מצרכים אלה יום אחר יום. ועם זאת, כל עוד אנשים מוכנים לאכול בננות וביצים בעת הצורך, אנו אמורים למצוא רק מתי מעט הלכודים במעגל העוני בשל תת־תזונה. סקרים שנערכו בהודו תומכים במסקנה זו: שיעור האנשים המדווחים על מחסור במזון צנח בתלילות במרוצת השנים, מ־17 אחוזים ב־1983 לשני אחוזים ב־2004. אם כן, ייתכן שבני אדם אוכלים פחות מפני שהם אינם כה רעבים ככלות הכול.

אכן, לא מן הנמנע שהם רעבים פחות אף על פי שהם צורכים כמות קטנה יותר של קלוריות. ייתכן שבזכות השיפור במים ובתנאי התברואה הם אינם מאבדים כמות גדולה של קלוריות כתוצאה מבעיות מעיים וממחלות אחרות, ואפשר שהרעב אינו מציק להם באותה מידה משום שחיי היומיום שלהם כבר אינם כרוכים במאמצים פיזיים ניכרים. בזכות הזמינות של מי שתייה

בכפרים, הנשים אינן צריכות עוד לשאת מטען כבד למרחקים ארוכים; השיפור בתחבורה צמצם את ההכרח לנוע ברגל ממקום למקום; ואפילו בכפרים הדלים ביותר נוהגים התושבים לטחון כעת את הקמח במטחנה ידנית במקום לבצע את המלאכה באופן ידני. לדברי דיטון ודרז, שהסתמכו על חישוביה של המועצה ההודית למחקר רפואי, אפשר להסביר את הפחתת הצריכה הקלורית בארץ זו ברבע המאה האחרון בהצטמצמות מספר האנשים העוסקים בעבודה גופנית קשה.

ככלל, התיאור המקובל של מלכודת העוני נשען על ההנחה המובלעת שהעניים אוכלים ככל יכולתם. כך הם אמורים לנהוג אם יש סיכוי כלשהו שצריכה מוגברת של מזון תאפשר להם לעסוק בעבודה משמעותית ולהיחלץ באמצעותה מן המצוקה. אלא שרוב בני האדם המתקיימים על פחות מדולר ליום אינם מתנהגים כמי שגוועים ברעב. לו זה היה מצבם, היו משקיעים בוודאי כל פרוטה זמינה בקניית קלוריות נוספות. אבל הם אינם עושים זאת: מנתונים שאספנו ב־18 מדינות עולה שעניי הכפרים מקצים בין 36 ל־79 אחוזים מהוצאותיהם לצריכת מזון, ועניי הערים – בין 53 ל־74 אחוזים. שארית כספם, מתברר, אינה מוקדשת דווקא לצרכים חיוניים אחרים: באודייפור שבהודו, למשל, יכול משק בית עני טיפוסי להגדיל את הוצאותיו על קניית מזון בשלושים אחוזים לערך אם יוותר כליל על אלוהול, טבק וחגיגות. דומה שבפני העניים ניצבות כמה אפשרויות, והם אינם בוחרים להקדיש את כל משאביהם לאכילה. מעניינת לא פחות העובדה שגם הכסף המופנה לרכישת מזון אינו משמש למקסום צריכת הקלוריות או המינרלים החיוניים. מחקרים מלמדים שעניים מרודים הזוכים סוף־סוף להזדמנות להוציא מעט יותר על השבעת רעבונם, מעדיפים להשקיע את כספם בקניית מזון טעים ויקר במקום בצריכת קלוריות רבות ככל האפשר.

במחקר שנערך בשני אזורים בסין, הציעו החוקרים למשקי בית עניים שנבחרו באקראי סובסידיה גדולה על מחיר המזון הבסיסי (אטריות חיטה באזור אחד, אורז באזור האחר). בדרך כלל אנו נוטים להניח שהוזלתו של מוצר מסוים תניע את הצרכנים לרכוש כמויות גדולות יותר ממנו. אלא שכאן קרה ההפך. משקי הבית שזכו באפשרות לרכוש אורז או חיטה במחיר מסובסד צרכו עתה פחות מן המזונות האלה ואכלו יותר שרימפס ובשר. אף על פי שכוח הקנייה של אותם משקי בית עלה, צריכת הקלוריות שלהם לא גדלה – ואולי אף הצטמצמה. יתר על כן, גם איכות תזונתם לא השתפרה בשום מובן. איך אפשר להסביר את הבחירה הצרכנית הזו? התשובה המתקבלת על הדעת היא שהאורז

ואטריות החיטה היו אמנם זולים, אך לא טעימים במיוחד. לפיכך, כאשר חשו האנשים שיש ביכולתם להוציא יותר כסף על מזון, הם העדיפו לצרוך פחות מן המאכלים האלה. מתברר שבקרב משקי הבית העירוניים העניים מאוד, לפחות, צריכת אוכל טעים יותר זוכה לעדיפות על פני צבירת קלוריות רבות יותר. ככל הנראה, עניים רבים אכן צורכים פחות קלוריות מכפי שאנו – או ארגון המזון והחקלאות – סבורים שראוי להם לצרוך. אבל דומה שאין זה משום שהם תקועים במצב של חוסר ברירה; אדרבה, הם אינם רעבים מספיק כדי לנצל כל הזדמנות לאכול יותר. ייתכן, אם כן, כי בסופו של דבר אין מיליארד בני אדם רעבים בעולם.

בכל האמור לעיל אין כדי לומר שרעיון מלכודת העוני התזונתית מבוסס על היגיון פגום מיסודו. הקשר בין תזונה טובה יותר ובין שגשוג אנושי הוכח לא אחת לאורך ההיסטוריה, ואפשר שלא איבד מתוקפו גם היום. רוברט פוגל, היסטוריון של הכלכלה זוכה פרס נובל, חישב ומצא כי ייצור המזון באירופה בימי הביניים ובתקופת הרנסנס לא הניב די קלוריות לקיומה של אוכלוסייה עובדת שלמה. הדבר עשוי להסביר את מספרם הרב כל כך של הקבצנים – היו אלה אנשים שפשוט לא היו בכוחם לעבוד בשום עבודה. ההכרח להשיג מזון לצורכי הישרדות גרידא הניע כנראה את בני האדם לנקוט צעדים קיצוניים למדי. בעידן הקרח הקטן (שנמשך מאמצע המאה הארבע-עשרה ועד תחילת המאה התשע-עשרה) סבלה אירופה מיבולים כושלים ומדגה דלה; שלא במקרה, באותה תקופה פשטה בה גם מגיפה של ציד מכשפות. גם היום מתרחשים בטנזניה מעשי רצח רבים על רקע דומה כל אימת שבצורת תוקפת את הארץ; מתברר שזוהי דרך נוחה להיפטר מפיות נוספים שצריך להאכיל בתקופות שבהן המשאבים מצומצמים מאוד. משפחות מגלות פתאום שאישה מבוגרת החיה אתם (בדרך כלל הסבתא) היא מכשפה, והיא מגורשת או נרצחת בידי תושבי הכפר האחרים.

אבל העולם שבו אנו חיים כיום עשיר ברובו מכדי שמחסור זמני במזון ימלא תפקיד משמעותי בהנצחת העוני. את המצוקה שהוא חווה אי-אפשר להבין רק על רקע אסונות טבע, קטסטרופות מעשה אדם או התפרצויות קשות של רעב, המביאות למותם או להיחלשותם של מיליונים. כפי שהראה חתן פרס נובל אמרטיה סֶן, רוב מקרי הרעב בזמננו הם פרי התנהלות שלטונית קלוקלת. כישלונות מוסדיים מביאים לחלוקה כושלת של מזון זמין; לעתים המזון הזה

נצבר ומאוחסן אף שתושביו של מקום אחר זקוקים לו נואשות. בניסוחו של סן, "רעב של ממש מעולם לא פקד מדינה עצמאית, בעלת משטר דמוקרטי, שיש בה עיתונות חופשית יחסית".⁶

ובכן, האם נסתפק בכך? האם נוכל להניח שהעניים אוכלים מעט, אבל אוכלים די צורכם?

גם זה אינו נראה סביר. ההודים מעדיפים אולי לקנות מצרכים אחרים מלבד מזון ככל שהם מתעשרים, אבל הם וילדיהם בהחלט אינם ניזונים היטב על פי כל מדד אובייקטיבי. האנמיה משתוללת בקרבם; אינדקס מסת הגוף שלהם הוא בין הנמוכים בעולם; כמעט מחצית מן הילדים עד גיל חמש נמוכים מכפי גילם, וחמישית מהם כחוישים כל כך עד שהם תשושים.

ויש לכך, כמובן, השלכות. ראיות רבות מלמדות שילדים הסובלים מתזונה לקויה נוטים להצליח פחות בבגרותם. ילדים קנייתים שקיבלו כדורים נגד תולעים במשך שנתיים למדו שנים רבות יותר והרוויחו כבוגרים צעירים משכורות גבוהות יותר מילדים שקיבלו כדורים נגד תולעים במשך שנה אחת בלבד. התולעים, המתחרות עם הילד על החומרים המזינים, תורמות בכך לאנמיה ולתת-תזונה. יתר על כן, התזונה הלקויה מתחילה לתת את אותותיה בעובר עוד לפני הלידה. מחקר שנערך בטנזניה מספק לנו דוגמה אחת מני רבות: ילדים שאמותיהם קיבלו כמות מספקת של יוד במהלך הריון חבשו את ספסל הלימודים למשך פרק זמן ארוך יותר בארבעה עד שישה חודשים בהשוואה לילדים אחרים שאמותיהם לא קיבלו טיפול דומה כשנשארו אותם ברחמן. זהו יתרון ניכר, בהתחשב בעובדה שרוב הילדים האלה ישלימו בסך הכול ארבע או חמש שנות לימוד. מן המחקר עולה שהקפדה על מתן טיפול ביד לנשים בהיריון עשויה להביא לעלייה של 7.5 אחוזים בהיקף החינוך שלו זוכים הילדים במרכז אפריקה ובדרומה. לחינוך כזה, בתורו, השפעה ניכרת על היצרנות לכל אורך החיים.

תזונה טובה יותר חשובה גם למבוגרים. במחקר שנערך באינדונזיה בדקו החוקרים את ההשפעה של הגברת צריכת הברזל – יסוד כימי חשוב המונע אנמיה. הם גילו כי תוספת ברזל אפשרה לגברים לעבוד קשה יותר והגדילה במידה משמעותית את הכנסתם. אספקה שנתית של רוטב דגים מועשר בברזל עולה כשישה דולרים (במטבע מקומי), ועבור גבר שאינו שכיר, הגידול השנתי בהכנסות הסתכם בכמעט ארבעים דולרים – השקעה מצוינת.

אם התועלת ברורה כל כך, מדוע אין העניים אוכלים טוב יותר? אכילה נכונה אינה מוכרחה לעלות הון. רוב האמהות יכולות בוודאי להרשות לעצמן

מלח עשיר ביד, שהוא כיום מצרך נפוץ באזורים רבים בעולם, או מנה אחת של יוד פעם בשנתיים (במחיר 51 סנטים למנה). משקי בית עניים יכולים להשיג בקלות קלוריות רבות יותר וחומרים מזינים אחרים אם יוציאו פחות כסף על דגנים יקרים (כמו אורז וחיטה), על סוכר ועל מזונות מעובדים, ויותר על ירקות ועל דגנים מלאים. ברם, כאשר פנה הארגון הלא ממשלתי שניהל את תכנית התילוע בבתי הספר בקניה אל הורי התלמידים וביקש מהם לשלם סנטים ספורים עבור הטיפול בילדיהם, הגיבו כמעט כולם בסירוב, ובכך שללו מצאצאיהם את האפשרות להרוויח מאות דולרים נוספים במהלך חייהם.

מדוע? ומדוע הפועלים האינדונזים האנמיים אינם קונים מיוזמתם רוטב דגים מועשר ביד? הסבר אפשרי אחד הוא שהם בוודאי אינם מאמינים שזה ישנה משהו – מעבידיהם אולי לא יבינו שהם נעשו יצרניים יותר (לאמתו של דבר, רק בקרב הפועלים העצמאיים באינדונזיה אמנם נרשמה עלייה בהכנסות). ואולם, אין בכך כדי להסביר מדוע השימוש במלח מועשר ביד, שהוא כיום מצרך זמין בכל כפר, אינו רווח בקרב כל הנשים ההרות בהודו. אפשרות אחרת היא מחסור במידע; רבים, גם בארצות־הברית, אינם מודעים לתועלת שתצמח להם ולילדיהם מתזונה טובה יותר. זאת ועוד, אנשים נוטים לחשוך בזרים האומרים להם שעליהם לשנות את תזונתם. בשנים 1966–1967 חלה עלייה תלולה במחירי האורז במערב בנגל; השר הראשי הציע לציבור לאכול פחות אורז ולצרוך יותר ירקות, בטענה שהדבר ייטיב עם בריאותם ועם כיסם גם יחד. הדברים הציתו גל של זעם ומחאה, והשר הראשי נתקל במפגינים שנשאו זרי ירקות בכל אשר הלך.

אחת הבעיות היא שלא די בניסיון האישי כדי ללמד את הציבור על ערכם של חומרים מזינים. היוד עשוי אולי להפוך את ילדיך לחכמים יותר, אבל ההבדל שיחולל לא יהיה דרמטי, וברוב המקרים השפעתו לא תורגש אלא במבט לאחור, כעבור שנים רבות. הברזל עשוי אולי לחזק את האדם, אבל מי שנוטל אותו אינו הופך בבת אחת לחסון ואיתן כסלע. יתר על כן, עובד עצמאי המרוויח ארבעים דולרים נוספים בשנה עשוי שלא להבחין בכך כלל, עקב העלויות והירידות בהכנסתו השבועית.

אין פלא אפוא שהעניים בוחרים את מזונותיהם לאו דווקא על פי מחירים וערכם התזונתי, אלא על פי טעמים. בספרו הדרך לרציף ויגן תיאר ג'ורג' אורוול בעין חדה את חייהם של הפועלים הבריטים העניים:

הבסיס לתזונתם הוא אפוא לחם לבן ומרגרינה, בשר משומר, תה ממותק ותפוחי אדמה – תזונה מחרידה. האם לא מוטב היה להם להוציא יותר על מאכלים בריאים כמו תפוזים ולחם מלא, ואפילו, כמו כותב המכתב ל-*New Statesman*, לחסוך בדלק ולאכול את הגזר שלהם לא מבושל? כן, מוטב היה להם לעשות זאת, אבל העניין הוא ששום אדם מן השורה לא יעשה דבר כזה. האדם מן השורה יעדיף לרעוב מלחיות על לחם שחור וגזר נא. והרעה החולה המיוחדת לענייננו היא שכלל שמעוטות הפרוטות בכיסך, כן אתה נוטה פחות להוציאן על אוכל בריא. מיליונר עשוי להתענג על ארוחת בוקר של מיץ תפוזים וקרקרים; לא כן המובטל... כשאתה מובטל... אינך רוצה לאכול אוכל בריא ומשעמם. אתה רוצה משהו קצת יותר "טעים". תמיד יימצא משהו נעים וזול שיפתה אותך.⁷

העניים מתנגדים לא פעם לתכניות הנפלאות שאנו רוקחים עבורם, פשוט מפני שהם אינם מאמינים בכוחן וביעילותן – לפחות לא במידה שלה אנו טוענים. ולא זו בלבד: דברים אחרים עשויים להיתפס בעיניהם כחשובים אף יותר ממזון. העניים בעולם המתפתח מבזבזים סכומים נכבדים על חתונות, על נדוניות ועל טקסי הטבלה. כאשר המנהג הרווח בקהילה תובע מהם להשקיע כסף רב באירועים כאלה, איש אינו רוצה להתבזות. משפחות עניות רבות בדרום אפריקה מוציאות סכומי עתק על לוויית, ולאחר מכן נאלצות לקצץ בצריכת המזון במשך חודשים ארוכים.

ואל לנו לזלזל גם בכוחו של השיעמום. החיים בכפר עשויים להיות חד-גוניים למדי. אין שם קולנוע או מופעי בידור, וגם העבודה הזמנית מועטת למדי. אוצ'ה מובארבק ושניים משכניו, שאותם פגשנו באזור כפרי עני במרוקו, סיפרו לנו כי באותה שנה עבדו כשבעים יום בחקלאות וכשלושים יום בבנין. בשאר הימים טיפלו בחיות המשק שלהם והמתינו לעבודות אחרות. שלושתם התגוררו בבתים קטנים, ללא מים זורמים ובלי תנאים סניטריים מינימליים. הם התקשו לממן השכלה לילדיהם. אבל בביתו של כל אחד מהם היו טלוויזיה, אנטנה פרבולית, מכשיר די-וי-די וטלפון סלולרי.

גם אורוול הבחין בדבר דומה כשתיאר את חייהן של משפחות עניות בזמן המשבר הכלכלי הגדול:

במקום להתקומם נגד מר גורלן הן מנמיכות את אמות המידה שלהן כדי שהדברים יהיו נסבלים. אבל הן אינן מנמיכות את אמות המידה שלהן באמצעות ביטול המותרות והתמקדות בצרכים החיוניים; אדרבה, בדרך כלל

הן עושות את ההפך הגמור – בדרך הטבעית יותר, אם חושבים על כך. זו הסיבה לכך שדווקא בעשור של משבר כלכלי חסר תקדים גדלה הצריכה של כל המותרות הזולים.⁸

ה"פינוקים" האלה אינם רכישות אימפולסיביות שמבצעים אנשים אשר אינם חושבים די הצורך על מעשיהם. אוצ'ה מובארבק לא קנה את הטלוויזיה שלו באשראי – הוא חסך את כספו במשך חודשים רבים וקיבץ פרוטה לפרוטה, בדיוק כמו אותה אֵם בהודו המתכוננת לחתונת בתה הצעירה כשהיא קונה תכשיט קטן פה וכלי מנירוסטה שם.

לא פעם אנו רואים את עולם העניים כארץ של הזדמנויות מוחמצות, ותוהים מדוע אין הם משקיעים את משאביהם המוגבלים במה שעשוי לשפר באמת את חייהם. אבל ייתכן מאוד שהעניים ספקניים הרבה יותר לגבי ההזדמנויות הנקרות בדרכם והאפשרות לשינוי משמעותי כלשהו בחייהם. לעתים נראה כאילו הם סבורים שכל שינוי בעל ערך, שכדאי להקריב למענו, פשוט ייקח זמן רב מדי. כנראה שזו הסיבה להתמקדותם בכאן ועכשיו, להתעקשותם לחיות חיים נעימים ככל האפשר ולחגוג כאשר האירוע מחייב זאת.

שאלנו את אוצ'ה מובארבק מה היה עושה אילו היה לו יותר כסף. הוא אמר שהיה קונה יותר אוכל. ואז שאלנו אותו מה היה עושה אילו היה לו עוד יותר כסף. הוא אמר שהיה קונה אוכל טעים יותר. התחלנו לחוש צער עליו ועל משפחתו, אלא שאז הבחנו בטלוויזיה ובגאדג'טים אלקטרוניים אחרים. מדוע קנה את כל הדברים האלה אם חש שלמשפחתו אין די אוכל? הוא צחק ואמר: "אה, אבל טלוויזיה חשובה יותר מאוכל!"

אבהיג'יט באנג'י ואסתר דופלו מנהלים את 'המעבדה לפעולה נגד העוני ע"ש עבדול לטיף ג'מיל' במכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT). המאמר פורסם לראשונה בכתב העת *Foreign Policy* בגיליון מאי-יוני 2011. תורגם באישור כתב העת, www.foreignpolicy.com, © The Washington Post

1. World Food Programme, "Number Of World's Hungry Tops A Billion," June 19, 2009, www.wfp.org/stories/number-world-hungry-tops-billion.
2. William R. Easterly, *The Elusive Quest for Growth* (Cambridge: MIT, 2001).
3. William R. Easterly, *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good* (New York: Penguin, 2006).
4. Dambisa Moyo, *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009).
5. United Nations Millennium Development Goals, www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml.
6. Amartya Sen, "What's the Point of Press Freedom?" *World Association of Newspapers*, May 3, 2004, www.wan-press.org/article3881.html.
7. George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (Oxford: Benediction Classics, 2007), p. 58 (להלן הדרך לרציף ויגן).
8. אורוול, הדרך לרציף ויגן, עמ' 53.